Tófalvi Zoltán

A „megöngyilkolt”

Nyolcvanéves lenne Visky Árpád

A tanulmány megírására nemcsak a címben jelzett évfordulók késztettek, hanem azok a hiteles, a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács bukaresti Levéltárában általam megtalált levéltári dokumentumok: a perirata, az öt év börtönbüntetéséről szóló ítélet, a megfigyelési és követési, azaz az ún. „szekusdossziéja”! Mindezek birtokában, a rövidre szabott színészi pálya ismeretében, a róla szóló könyvtárnyi visszaemlékezés – köztük a sepsiszentgyörgyi „játszótárásával”, Nemes Leventével készített, három magnószalagra rögzített 180 perces beszélgetés! –, méltatás, újságcikk ismeretében szeretném külön kötetben méltatni a görög sorstragédiákra emlékeztető drámai életutat és annak tragikus, 1986. január 12-én valójában a „megöngyilkolással” végződő „záró jelenetét”! Azon kevesek egyike vagyok, akik minden fontosabb színházi szerepének megformálását láthatták. *Az értelemig és tovább* című József Attila-, *Százszor is, végül is* című Ady Endre előadóestjét is, de láttam, hallottam Petőfi Sándor, Farkas Árpád, Szőcs Kálmán, Magyari Lajos verseinek „lázadó-lázító lobogású” tolmácsolójaként is![1]

Már a marosvásárhelyi „Szentgyörgyi István” Színművészeti Intézetben kitűnt ígéretes tehetségével. Felváltva játszotta Kovács Györggyel, a marosvásárhelyi Állami Székely Színház egyik alapítójával, a „nép művészével” (Kolozsvár, 1910. február 22. – Kolozsvár, 1977. november 8.) 1963-ban az akkor épült *Stúdió* színpadán Moliere *Tartuffe* című vígjátékának címszerepét. 1963 és 1965 között a Sepsiszentgyörgyi Állami Színház, 1965 és 1975 között a Marosvásárhelyi Állami Színház, majd 1975 és 1983 között újra a sepsiszentgyörgyi teátrum művésze volt. Kivételes alakítást nyújtott Csíki László *A nagypapa látni akar benneteket* című darabjában. Csíki László a *Második félig nyilt levél* című versében emlékezett az öngyilkosságba kergetett Visky Árpádra: „Zárva minden, a bolt, a szív, a föld. / Csak a színház nyit: ötvenes öregek / játsszák a kisdiákoknak újra az ünnepi, / a hősi komádiát – és az ügyeket?”

TÓFALVI ZOLTÁN (1944) történész, író, újságíró. Utóbbi kötete: *A kereszt erdélyi mártírjai. Az áldozatok vére az égre kiált. A Szoboszlai-csoport pere* (2019).

1 Lásd még: Kovács Levente: In memoriam Visky Árpád. *Népújság,* 2008. január 12.

Utoljára Erdman *Az öngyilkos, avagy a véres hurka bosszúja* című darabjában lépett színpadra. A székelyudvarhelyi népszínházban rendezőként is megcsillogtatta képességeit: Harold Pinter *A gondnok* című drámáját állította színpadra. A *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 5/2. kötetében a *Visky Árpád* lexikoni címszó S. A. monogramú szerzője találóan összegezte a tragikus sorsú színész szerepformálásainak lényegét: „Színpadi alakításaiban kerülte a harsányságot, többnyire visszafogott hangon szólalt meg, de mindig feszültséget hozott a színpadra. Az általa megjelenített figurák inkább rendkívüli erővel visszafojtott, mint a kirobbanó energiától maradtak emlékezetesek."[2]

2007-ben Bánffy Miklós íróval, Jékely Zoltán költővel, Kaszás Attila színművésszel posztumusz Magyar Művészetért díjjal tüntették ki. A szülőfalu, Székelyvécke művelődési házának homlokzatán 2005. augusztus 13-án leleplezték Hunyadi László Magyar Örökség-díjas szobrászművész Visky Árpádról mintázott emlékplakettjét. Ekkor hangzott el Csoóri Sándor *Zúzmara-koszorút a sírrra* című, Visky Árpád emberi, színészi habitusát legtökéletesebben megkomponáló verse! Kárp György, Visky Árpád marosvásárhelyi színész barátja Jánosházy György *Egy színész halála* című szonetjét mondta el. Az már a „sajátos" romániai demokrácia „kötelező velejárója", hogy a Maros megyei prefektúra – kormányhivatal – mellett működő névadó bizottság román tagjai, Grigore Ploieşteanu történész, Iulian Boldea irodalomtörténész, Viorel Văsieş főiskolai tanár előzetesen megtagadta, hogy a székelyvéckei művelődési otthont a község szülöttéről, Visky Árpádról nevezzék el! A bizottság két magyar tagja, Soós Zoltán régész – a Maros megyei múzeum későbbi igazgatója, jelenleg Marosvásárhely frissen, 2020. szeptember 20-án megválasztott polgármestere (húsz év után újra magyar polgármestere van a két Bolyai városának!) – és Spielmann Mihály történész akadályoztatás miatt nem vehetett részt a névadó bizottság ülésén! Marosvásárhely „fekete márciusa" után a Román Hírszerző Szolgálat néven valójában újra alakult Szekuritáté a névadó bizottság román tagjai számára elküldte e sorok írója által jóval később megtalált, Visky Árpád elleni vádiratot, miszerint: nemcsak pártellenes, hanem államellenes tevékenységgel, magyar nacionalizmussal és irredentizmussal is vádolták! Kincses Előd ügyvéd sajtótájékoztatót tartott, amelyen ismertette: a sepsiszentgyörgyi színház büféjében, italozás közben, a Visky Árpádot tudatosan provokáló két civil ruhás szekus jelenlétében hanzottak el az állítólagos „irredenta, nacionalista kijelentések"![3]

1983. február 23-án tartóztatta le az 1939. március 22-én a Maros megyei Mezőszentmargittán született, magyarul anyanyelvi szinten beszélő Ştefan Cerghizan, Kovászna megye egyik legrettegettebb szekus ezredese, a „lakosság ellenőrzését felügyelő" 1-es ügyosztály parancsnoka. Ő szállíttatta a letartóztatott Visky Árpádot a hírhedt bukaresti Rahova utcai börtönbe. Felesége, két lánya, és a szülei csaknem fél éven át azt sem tudták, hol raboskodik. A Cerghizan

2 *Romániai Magyar Irodalmi lexikon.* 5/2. kötet. Főszerkesztő: Dávid Gyula. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest–Kolozsvár, 2010, 1175.

3 Mészely Réka: A párt vagy az állam ellen vétett Visky Árpád? *Népújság,* 2005. szeptember 1.

Ştefan ezredes által összeállított „vádpontok” alapján állították hadbíróság elé, és ítélték el öt év börtönbüntetésre, három év jogvesztésre, teljes vagyonelkobzásra! Cerghizan ezredesnek meghatározó szerepe volt abban, hogy Visky Árpádot soha többé nem engedték színpadra, hogy idegronccsá vált, így valójában az ő pribékjei kergették öngyilkosságba.

A román Hivatalos Közlöny – Monitorul Oficial – 2003. október 16-ai számában nyilvánosságra hozták azon szekus tisztek és altisztek névsorát, akiknek tevékenysége kimeríti „a politikai rendőrség fogalmát”. A 131 nevet tartalmazó névsor hetedik pozíciójában olvasható Cerghizan Ştefan életrajza. 1968 és 1969 között a Belügyminisztérium Hargita megyei Felügyelőségének hadnagya, az 1-es ügyosztály parancsnok-helyettese. 1969-től őrnagyként már a Kovászna megyei 1-es ügyosztályt vezette. 1973 és 1986 között alezredes, majd ezredes, parancsnoka az 1-es ügyosztálynak. 1986-ban Szatmár megyébe helyezték. Itt érte az 1989. december 22-i romániai forradalom, amelyet sokan a magyarországihoz hasonlóan „gengszterváltásnak” minősítenek.[4] Cerghizan ezredesnek a 2003-as „névsorlvasás” után semmilyen bántódása nem esett, nem vonták felelősségre, egy ideig nem lehetett őt látni, majd pimasz pribékként kezdett viszszajárni Háromszékre, Sepsiszentgyörgyre, egykori gazemberségei színhelyeire. Gyakran látták őt vendéglőkben „békésen beszélgetni”, sétálni.[5] E sorok írója további kutatás során próbálja kideríteni: Cerghizan Ştefan, valamint Bukarestben a „bresciai hóhér” szerepét betöltő, hasonlóan rettegett Aulich Sándor ezredessel a rendszerváltás után valóban áttelepedett-e Magyarországra?[6] Vajon

4 *Monitorul Oficial,* 2003. október 16. A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltára (a továbbiakban ACNSAS) közleménye: Lista ofițerilor şi subofițerilor de Securitate care au desfăţurat activitate de poliție politică (A Szekuritáté tisztjeinek és altisztjeinek névsora, akik politikai rendőrségi tevékenységet folytattak).

5 Simó Erzsébet: A szekustiszt visszatért. *Háromszék,* 2006. augusztus 26.

6 Sylvester Lajos: A hatalmi háló szemei. *Háromszék*, 2010. január 9. Szombat, Közélet rovat. „*Aulich (Sándor)* ezredes (1930-ban született Nagyborosnyón – T. Z.) volt *Mikó*s osztálytársai közül többen az én baráti köreimhez tartozóak voltak. Ők tudták, hogy az eminens tanuló *Mikó*s diák miként jutott a Szovjetunióba, és onnan hazatérve miként került az állambiztonság kötelékeibe. Aulich Sándorral egy utcában laktunk. A decemberi fordulat után, egy alkalommal az utcán várt rám. Megkért, mennék fel a lakására, mert mondanivalója van számomra. […] Meglepetésemre hatalmas könyvtára volt, tele igen értékes kézikönyvekkel. […] Beszélgetésünket nem engedte magnószalagra rögzíteni. Arra is megkért, hogy a lapban semmit ne közöljek erről a találkozásról. Másnap reggel kedves orvos család – a férj Aulich Sándor volt osztálytársa – keresett fel, és arra kért, hogy beszélgetésünkről semmi ne kerüljön nyilvánosság elé, mert akkor éjszaka Aulichot három ízben is megfenyegették, hogy katonai esküje kötelezi a titoktartásra, és ha nem tartja ehhez magát, kinyírják. A lehallgatás tehát a fordulat után is működött, és természetesen a volt szekus tisztet is lehallgatták.” Nemcsak lehallgatták, hanem 1984. június 5-től felelősnek tartották azért – Hancheş Ioannal, a Belügyminisztérium Kovászna megyei hírhedt főparancsokával, Harmathy ezredessel együtt –, hogy az állambiztonsági szervek által provokációnak szánt kezdetleges robbanószerkezet – amelyet egy aradi gyártmányú időzítővel éjszaka helyeztek el a szakszervezeti művelődési ház előtt lévő Mihai Viteazul és vezérei bronzszobor-csoport talapzatára – hogy 13 óra 05 perckor a 12 éves, elemi iskolás Vaszi Jánoska hozzányúlhatott a seprűnyélszerű

a Boros Péter belügyminisztertől menedékjogot kapó, véres kezű – számos romániai magyar vére is tapadt a kezéhez! – Alexandru Drăghici „fémjelezte" román szekus „különítmény" tagjai lettek? A Maros megyei Buzogány Béla szekus ezredessel együtt, aki e sorok íróját az 1982. október 30-ki házkutatás után – elvitték a legépelt kézirataimat, levéltári jegyzeteimet! – így fenyegette meg: „úgy a falhoz vágom, hogy az agya kiloccsan!" Az eddigi kutatások egyértelműen bizonyítják: az említett „szekus-különítmény" áttelepedett Magyarországra.

A székelyvéckei művelődési otthon – minden tiltás és akadályoztatás ellenére – 2005. augusztus 13-a óta Visky Árpád nevét viseli! A Román Televízió magyar adásának szerkesztőjeként, Miholcsa Gyula operatőrrel emlékezetes dokumentumfilmet készíttettünk a megfúrt névadó ünnepségről, a Visky-emlékplakett leleplezéséről, Fekete Pál szobrászművész kisplasztikai kiállításáról.

Székelyvéckén Csoóri Sándor verse valóban „tízezer voltos feszültséget" teremtett!

„Eljött az emlékezés ideje és mi emlékezünk.
Zúzmara-koszorúkat rakunk illendően egy sírra: a
behavazott ország szemérmes ajándékát. Mert el kell
hitetni a világgal s magunkkal is, hogy értünk
a kegyelethez, a gyetyagyújtáshoz, a föltámasztás
ingerlő mesterségéhez.

Higgyük is el, de közben jól vigyázzunk,
be ne következzék a csoda, mert akinek az
emlékét most megudvaroljuk: a legveszedelmesebb
fajtájú föltámadásra várakozó."

(Zúzmara-koszorút a sírra)

A Visky-rejtély kulcsa

Visky Árpád öntörvényű színművész volt. 1986. január 12-én a sepsiszentgyörgyi Őrkő melletti elhagyott erdőben egy fán csüngő felakasztott testre bukkant a „véletlenül arra sétáló" milicista. A ruhája zsebében egy azóta régen megsárgult,

bottal megtámasztott szerkezethez, és a detonáció darabokra tépte, több méterre hátrahajítva őt a szoborcsoporttól!

Puskás Attila: Ki a felelőss Vaszi Jánoska haláláért? *Háromszék,* 2018. július 7. Aulich Sándor – aki 1954 és 1962 között a 4. csoportfőnökség, 1964 és 1967 között a 2. csoportfőnökség bukaresti vezetői közé tartozott, 1973 és 1984 között a Szekuritáté Kovászna megyei parancsnoka – leváltásához ez a robbanás is hozzájárult. Puskás Attila tanár, biológus – akit az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc eszméivel való teljes azonosulásért, *1956. október 23.* című verséért 20 év börtönbüntetésre ítélt a Kolozsvári Katonai Törvényszék marosvásárhelyi kiszállásán – a vallatottak közé tartozott. Simó Erzsébet újságíróval csak annyit sikerült tisztázniuk: Vaszi Jánoskát egy szekus tiszt küldte a robbanószerkezethez. Felelős azóta sincs!

valamikor rózsaszínű szalvétát talált, amelyen ez olvasható: „Anna-Márta, Virág és Zita! Az ÁBC sorrendjében!!! Nekem csak ti voltatok és más senki!!! Bocsássatok meg a tettemért. Nem tehettem másként! Édesapátok és a Férjed."

Azokban a vészterhes 1980-as években nem csak Visky Árpád tűnt el gyanús körülmények között. A magyarnagykapusi református teológiai hallgató holttestét az Ókirályságban a vasútállomás közelében egy szemeteskukában találta meg az ugyancsak „véletlenül" arra járó milicista. Furcsa módon a Ceaușescu-szörnydiktatúra Bermuda-háromszögeiben gyanús körülmények között eltűnt magyarokra mindig szekusok és milicisták bukkantak rá. A szocialista államrend éber őrei perceken belül Visky Árpád holtteste körül szaglásztak, majd gyorsan jelentéseket írtak, jegyzőkönyveket készítettek, a hazai és főleg a nemzetközi közvélemény felé megpróbáltak igazolni: bár a román nép aranykorának szocialista állama tejben-vajban fürösztötte állampolgárait, a kötélen lógó delikvens zaklatott idegállapotában követte el az öngyilkosságot.

A régi „játszótársak" – színész barátai, egykori partnerei –, örök és alkalmi barátai, a hazai és a nemzetközi közvélemény a „Visky-rejtély" hiteles levéltári dokumentumait nem ismerte. Mert nem tették lehetővé a kutatásukat! Maradtak a „nagy ívű", marosvásárhelyi víkendteleptől az Olümposzig terjedő legendák, amelyek mögött elsikkadt a kiváló színművész igazi emberarca. A legendák és mítoszok a bálvánnyá magasztosított „örök lázadót" látják és láttatják Visky Árpádban, azt a bohémet, aki a hatvanas évek közepén kezdő színészként a téli nagy hidegben gyertyával „fűtött": egy szál gyertyát beállított a csempekályhába, megállt előtte, „a testet átjáró melegtől" elégedetten dörzsölte össze a kezeit. Börtönévei idején, közszájon forgott az a „Viskys" krakéler, miszerint az ítélet után kijuttatott egy papírfecnit, arra kérve a barátait, hogy az egyik országos napilapban apróhirdetésben közöljék: „Elvesztettem öt évet az életemből. Semmisnek nyilvánítom!"

Imponált a diktatúra sötétségébe belefásult sorsosainak, hogy a magyar színjátszás másik nagy ígéretével, Gócz Mihállyal megjátszották az úton fekvő halottat. Messze volt Marosvásárhely hírhedt lakónegyede, a „Katanga"? Lefeküdtek az úttestre, mert így biztosan megáll valamelyik úrvezető. Hogy aztán a legelső autó átgázolt Gócz Misi testén, és belehalt a sérüléseibe, az a fiatalság, a színészmesterség megbocsátható bűne volt. A lázadáson és az örök nonkonformizmuson volt a hangsúly!

Rejtélyes halála, a hatalommal folytatott küzdelme eleve a mártírok seregébe sorolja. Diákok, szabadságra és igazságra vágyó fiatalok, értelmiségiek, író- és művészemberek ideálja volt és maradt, aki „hajnali részegségében" szembe merte köpni a világ egyik legravaszabb diktatúráját. A hányatott, a zaklatott sorsú művész portréja is fölsejlik a mítoszok, legendák ködében: a kivételes tehetséggel megáldott, örökösen „harminchat fokos lázban" égő művész, akit jogosan hasonlítanak az általa imádott költőhöz, József Attilához, a színészóriáshoz, Latinovits Zoltánhoz. Gyakran mondták róla: mindenki pátyolgatja, istápolja, mégis, összeférhetetlen természete miatt, színházi partnereivel, a rendezőkkel,

az egykori Állami Székely Színház legendás alakjaival egyaránt összekülönbözött. Egyébként is: a börtönt leszámítva minden csínytevését büntetés nélkül megúszta. Akár találónak is tekinthetjük Illyés Gyula Latinovits Zoltánról, az ugyancsak tragikus sorsú kiváló színészről megfogalmazott vallomását: „Ismét egy veszélyes zseni, akit nem tudtunk megmenteni!"

A „románellenesség" vádja

Visky Árpád a román hatalom szemében továbbra is kényelmetlen szálka maradt. Ez akkor derült ki, amikor 2005. augusztus 13-án – egy felemelő ünnepség keretében – a szülőfaluja, Székelyvécke művelődési otthonát róla nevezték el. A névadó ünnepségen hiába volt jelen Lokodi Edit, a Maros Megyei Önkormányzat elnöke, Burkhárdt Árpád, a megye alprefektusa, azonnal működésbe lépett a „román nemzetféltés" gépezete. A csupán konzultatív jellegű Maros megyei névadó, névjavasló bizottság kifogásaira hivatkozva – Ciprian M. Dobre prefektus és Zamfira Pora főtitkár aláírásával megerősítve – 2005. augusztus 30-án átiratban szólították fel a székelyvéckei önkormányzatot: vonják vissza és tárgyalják újra a 2005. július 29-i, 18. számú határozatot, amely szerint a falu művelődési otthona Visky Árpád színművész nevét viseli, és a homlokzatra Hunyadi László szobrászművész bronz-domborművét helyezik el. Az indoklás szerint minderre azért van szükség, mert a „Román Nemzeti Országos Levéltár Kovászna és Maros megyei fiókjánál, a Maros megyei törvényszéken őrzött levéltári dokumentumokban nincsenek olyan meggyőző adatok, amelyekből kiderülne: milyen természetű a Viski Arpad (sic!) büntetése? A névadásra vonatkozó határozatot csak a névadó bizottság beleegyezése alapján lehet meghozni."[7]

Az átirat előzményeként 2005. augusztus 29-én déli 12 órára Marosvásárhelyre hívatták Szőcs Lajost, Székelyvécke polgármesterét és Ráduly Vilma nyugdíjas tanítónőt, Visky Árpád gyermekkorának legjobb ismerőjét. A névadó bizottság román tagjai arról próbálták őket meggyőzni – Spielmann Mihály történészt és Soós Zoltán régészt ismét szándékosan megkésve értesítették!? –, hogy „akasztott emberről" ne nevezzenek el művelődési hajlékot.

– Más, ismert személyiség nem született a faluban? Éppen Visky Árpádot kellett választani? – kérdezte Văsieș Viorel, a Nagy-Románia Párt tagja. Majd, választ sem várva hozzátette:

– A mi falunkban az ilyen embert el sem temették volna!

A falu vezetője és tanítónője hiába érvelt azzal, hogy számukra Visky Árpád hős, aki szerepformálásaiban a székelyvéckei emlékekre támaszkodott, aki színészként maradandót alkotott, s aki akkor is szembe mert szállni a diktatúrával, amikor mások kiszolgálták azt, vagy mukkani sem mertek. Egy faluközösség akaratát vették semmibe!

7 A Maros megyei prefektúra 2005. augusztus 30-i, 14113/D/II. számú átirata.

E sorok írója szerette volna megszólaltatni a bizottság három román tagját, dr. Grigore Ploieşteanu történészt, egyetemi tanárt, dr. Iulian Boldea irodalomtörténészt, dékánt és Văsieş Viorel tanársegédet – mindhárman a marosvásárhelyi Petru Maior Egyetem tanárai –: miért döntöttek a fentebb ismertetett módon? Mindhárman megtagadták a megszólalást.

A román politikai perek kutatójaként mellbevágó tapasztalataim vannak: amikor egy „románellenességgel" vádolt magyar személyiségről akarnak elnevezni bármilyen intézményt, iskolát, alapítványt, utcát, azonnal össztüzet vezényel a nacionalista román sajtó, minden lehetséges módszert és trükköt felhasználnak, hogy megakadályozzák a névadást. A hazaárulás és románellenesség vádját fogalmazták meg, amikor 1993-ban – a Szekuritáté irattárában hétpecséttel őrzött levéltári dokumentumok minden fogadkozás ellenére eljutottak a román nacionalista pártokhoz, lapokhoz! – kérték, hogy az érmihályfalvi református gyülekezeti otthont az 1958. december 2-án a szamosújvári börtönben kivégzett mártír-lelkészről, Sass Kálmánról nevezzék el, és az általa naggyá tett református templom falára elhelyezzék az emléktábláját. A romániai magyar közösséget attól az erkölcsi elégtételtől is szeretnék megfosztani, hogy a hatalom által kivégzett, halálba kergetett mártírjaira, szellemi nagyságaira emlékezzen, azokról iskolákat, intézményeket nevezzen el. A trianoni békediktátum aláírása óta eltelt száz esztendőben a román hatalmi mentalitás egyik axiómája: a „románellenesség" a legszörnyűbb bűnök, billogok egyike, nemzedékeket sújthat, ellehetetlenítheti az életüket.

Egykori pályatársai, barátai – többek között Csergőffy László színművész, aki a *Woyzeck* című Büchner-dráma előadássorozatában partnere, a meghurcoltatásának pedig koronatanúja volt – a médiában is felháborodásuknak adtak hangot. Elképesztőnek és példátlannak tartják, hogy neves magyar személyiségeket haláluk után is igyekeznek besározni, bemocskolni, a világ által elismert ellenzékiségüket megkérdőjelezni. Spielmann Mihály történész a Maros megyei „névadó" különítmény azonnali felosztását és a paritásos alapon működő, azonos létszámú román, magyar, szász értelmiségiekből álló bizottság felállítását követelte.

Visky Árpád színművész ellen is a „románellenesség" volt az egyik vádpont! Ez egyértelműen kiderül a levéltári dokumentumokból. A Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács Levéltárában négy kötetből áll a Visky-dosszié.[8] A történészi érdeklődés mellett személyes indítékok is közrejátszottak a tanulmány megírásában: 1963 májusában egy kórteremben feküdtünk a marosvásárhelyi ideggyógyászati klinikán. Visky gyakori hiányzásainak következményeit próbálta kivédeni a „Szentgyörgyi István" Színművészeti Főiskolán, magam pedig azért kerültem a kórházba, mert 1962 szeptemberében a kolozsvári „Babes–Bolyai" Tudományegyetem történelem–filozófia szakán az általam román irodalomtörténetre tanított margittai felvételiző a Szekuritátén feljelentett; az Avram Iancuról utólag elnevezett egykori magyar kollégiumban, mert egy esti vita

8 ACNSAS, Bukarest. P.164/1. Kötet. Régi ügyiratszám: 107/1983.

során azt mertem mondani: Mihai Eminescu, a románok legnagyobb költője ágyban, párnák közt halt meg, Petőfi Sándor viszont Fehéregyházán, 1849. július 31-én a forradalom védelmében az Ispán kút melletti csatában esett el. A három vaskos, több mint 800 oldalas „szekus-dossziém" áttanulmányozása után kijelenthetem: annak ellenére, hogy filozófiából az akkori felvételizők közül egyedül kaptam a legmagasabb osztályzatot, 10-est, örvendhetek, hogy nem zártak börtönbe, csak éppen „nem sikerült a felvételi vizsgám!" Azóta tanulmányban, beszélgetések során hirdetem: Mihai Eminescuról egyetlen elmarasztaló szót sem lehet kiejteni! Az 1989. december 22-ei rendszerváltás után sem! A kiváló történészt, Lucian Boiát a rendszerváltás után a Mihai Eminescuról írt nem éppen hízelgő vallomása miatt úgyszólván kiközösítették a „történészcéhből"!

Visky Árpáddal nem voltunk barátok: tiszteltük egymást a hirtelen ránk szakadt földindulásban. Mint gézen a vér, úgy ütött át bánatán a kiszolgáltatottság, a szenvedés. Talán először mondta el: ő tulajdonképpen nem is Visky, hanem Tóth Árpád, kóbor cigányok lopták el. Valódi apja egyszer tűnt fel az életében. Talán ezzel is magyarázható a sorsközösség a *Nagyon fáj* József Attilájával.

Elemi erővel hatott rám a belőle sugárzó humánum, az elesettek iránti együttérzése. Akár megölték, akár öngyilkos lett, ez a dolgok lényegén nem változtat. Egy velejéig torz, sötét diktatúra végzett vele. Nem a tehetségétől félt a hatalom – hány megalkuvó nagyságot ismer a történelem! –, hanem a szeszélyes, kiszámíthatatlan lázongásaitól s az azzal járó következményektől. Egy spontán sztrájkot, tüntetést könnyen vérbe lehet fojtani. De mit kezdjenek egy „bolond" színésszel, aki a sepsiszentgyörgyi társulat magyarországi turnéja során olyan „marhaságot" követett el: az egyik vasútállomáson kikiáltotta a Független Csopaki Köztársaságot, ahová minden sepsiszentgyörgyi polgár útlevél és vízum nélkül ellátogathat!

Hiszem, hogy a börtönt is úgy élte túl, hogy „eljátszotta" a rab szerepét. Mit játszhatott, amikor a halálba indult vagy indították?

Visky Árpád élő ravatala

A nagyváradi szamizdat *Ellenpontok*kal nagyjában azonos időben, 1980-ban létrehozott földalatti Erdélyi Magyar Hírügynökség – Hungarian Press of Transylvania – elhatározta: olyan híreket kell „kiugrasztani", amelyek a Ceaușescu-rezsim tényleges torzításait igazolják. A New York-i Magyar Emberi Jogok Alapítvány – a nemrég elhunyt elnöke, Hámos László hathatós támogatásával – 1986. január 17-én közölte a szalagcímes hírt:

„Gyanús körülmények között elhunyt Visky Árpád erdélyi magyar színművész.

Január 12-én, a Sepsiszentgyörgyöt övező erdőségben felakasztva találták Visky Árpádot, a helyi színház egykori vezető színészét. Hírügynökségünk munkatársainak a művész rokonai és barátai elmondták, hogy a tragikus esemény teljesen váratlanul érte őket, és valamennyien kétségbe vonták, hogy Visky öngyilkosságot követett volna el.

Mint többször jelentettük (lásd: HPT 5/1983, 49/1984), Visky Árpádot a Bukaresti Katonai Törvényszék 5 évre ítélte el: »Románia, a román nép és a szocialista rendszer rágalmazása«, valamint »ellenséges propaganda terjesztése« címén. Az előzményekhez tartozik, hogy Visky több ízben valóban nyilvánosan is bírálta a román állambiztonsági szervek ügynökeinek önkényeskedését és a Romániában tapasztalható általános terrort! A nemzetközi tiltakozások következményeképpen Viskyt a román hatóságok 1984. szeptember 7-én (valójában 1984. augusztus 23-án! – T. Z.) szabadlábra helyezték, de közölték vele, hogy »mint színész Romániában sohasem léphet fel«, Visky beadta az áttelepülési kérelmét Magyarországra, amit – információink szerint – a magyar hatóságok megértéssel fogadtak. Az elmúlt év őszén azonban Visky elmondotta munkatársainak, hogy a romániai szervek minden alkalmat megragadnak, hogy akadályozzák kitelepülésének hivatalos ügymenetét és ezt azzal magyarázta, hogy »túl sokat tudok és attól félnek, hogy ha egyszer kinn leszek, kitálalok mindennel, a kínzásokkal, a zsarolásokkal, a megaláztatásokkal…«"[9]

Tom Lantos, a magyar származású amerikai demokrata párti kongresszusi képviselő 1984. február 20-i levelében arra szólította fel George P. Schultz akkori amerikai külügyminisztert, hogy a soron következő Amerikai–Román Emberjogi Kerekasztal ülésén kérjen magyarázatot Borbély Ernő, Buzás László csíkszeredai értelmiségiek és Visky Árpád sepsiszentgyörgyi színművész börtönbeli szenvedései kapcsán.[10]

A román hírszerzés, kémelhárítás, a Szekuritáté jóformán fel sem ocsúdott az Erdélyi Magyar Hírügynökség okozta sokkból, máris bombaként robbant az újabb „Visky-hír": 1986 januárjában amerikai körúton vett részt Csoóri Sándor költő és Konrád György író. Csoórit 1986. január 19-én New Yorkban néhány órával előadása előtt, érte el Visky Árpád halálhíre. Az összegyűlt hallgatóságnak rögtönzött előadást tartott. Felolvasta a Visky Árpádnak ajánlott *Zúzmarakoszorút a sírra* című versét.

A helyenként nehezen érthető hangfelvétel attól kap történelmi hátszelet, hogy egyik pillanatról a másikra a 34 évvel ezelőtti kommunista diktatúra mocsarában érezzük magunkat, amikor az éhségtől, sötétségtől, testi és lelki nyomortól megalázott embereket a diktátor házaspár egyetlen fejmozdulására fizikailag is likvidálni lehetett. Ezért is él a köztudatban úgy, hogy Visky Árpád sorsát az „akadémikusnő", Elena Ceaușescu intézte el, tragédiája az ő személyes gyűlöletének tudható be.

Hallgassuk csak Csoóri Sándort:

„Nem tudtam, hogy mire ideérek New Yorkba, egy gyászhír is utolér engem. Olyan döbbenetes volt, hogy meghalt Visky Árpád! Aki nekem a barátom volt.

9 A New York-i Magyar Emberi Jogi Alapítvány – Hungarian Human Rights Foundation – írott archívuma, 2/1986

10 Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája, 1990–2017. https://udvardy.adatbank.transindex.ro/index.php?action=nevmutato&nevmutato=Visky%20%C3%81rp%C3%A1d. Utolsó letöltés: 2020. július 22.

A verset, amelyet Hámos László említett, nem most írtam hozzá, hanem 1977-ben. Nem is hozzá írtam, hanem Adyhoz, Adyról, de neki ajánlottam.

Visky Árpád nemcsak kitűnő színész volt, hanem kitűnő versmondó is. Amikor még járhattam Erdélybe, átmehettem, átengedtek, nagyon sokszor találkoztam vele. Mondhatom, hogy: úgy, ahogy verset mondott, nemigen hallottam magyar színésztől. Mi volt a különlegesség benne? Ő sokkal több szünetet tartott a szavak, a mondatok között, mintha arra törekedett volna, hogy a vers rendkívüli dimenzióját teremtse meg azzal, hogy »várakoztatja« a hallgatót.

Olyan feszültséget tudott fölhalmozni egy vers elmondásakor, hogy az ember már szeretett volna menni tovább, rohanni a verssel, de ő leállította, mint aki tudta, hogy abban a közegben, amelyben élünk, csak hitelesen szabad, csak akkor hitelesek a mondatok, ha feszültség közepette hangzanak el.

Mi drámában élünk, folyamatos drámában élünk azon a földrészen, és Visky Árpád ennek a drámai létezésnek megtalálta azt a különös közegét, amelyben a verseket is másképpen kell elmondani. Nemcsak rendkívüli előadó volt, hanem különösen tehetséges színész. Én nem tudok most búcsúztatót tartani, róla rögtönözni, és arra sem vállalkozom, hogy gyors fényképet, gyors arcképet fessek róla. […] Fiatal színészként került Marosvásárhelyre, magányos volt, és lakást sem kapott, a Maros-parti víkendtelepen talált magának egy lakást.

[…] Külön sorsot, autonóm, rendkívüli sorsot akart magának teremteni, képzelete volt, megkülönböztetett képzelete. Azt is mondhatnám: belső szabadsága. A sorsa is, a tragédiája is ebből következett.

[…] Az is megtörtént, hogy azokon a nemzeti ünnepeken, amelyeket Romániában tartottak – akár augusztus 23-án, akár január 24-én – a dísztribünön ott voltak a város vezetői, de másnapra is ezek a dísztribünök ott maradtak a városban, nem bontották le őket. Egy alkalommal Visky Árpád fölment a dísztribünre – a főtéren elég sokan jártak –, és a legnagyobb hangján kikiáltotta: »A napi egy liter rumot követelem Visky Árpádnak!«

Na most, ez nem a részeg ember abszurditása volt, hanem bizonyos értelemben kinevettetése, színészi kinevettetése annak az abszurditásnak, ami ezeken a nemzeti ünnepeken szokott történni. A dísztribünt, ezt a díszletet arra használta fel, amire a színész fölhasználhat ilyesmit. Bizonyos értelemben fájdalmas iróniával kinevette az egész politikai rendszert. Amikor a sepsiszentgyörgyi színészklubban felismerte a két szekuritátés tisztet, hozzájuk fordult:

»Mi közük ehhez a helyiséghez? Hagyják el a helyiséget!« Ez volt a végzete! Erre a bátorságra nem mindenki vállalkozik, és nem is jó, ha vállalkozik. Ezért lett kihívó a sorsa.

Abban reménykedtem, hogy az Adyról szóló, de neki ajánlott verset Magyarországon is el fogja mondani. Amikor kijött a börtönből, üzent nekem Csurka István révén, hogy mindenképpen szerente áttelepülni Magyarországra. Segítsünk neki ebben. Én az egyik politikus ismerősömnek elmondtam ezt, Csurka István egy levelet írt ennek a politikusnak, és mindenféle támogatást megadtunk, hogy Visky Árpád átjöhessen Magyarországra. Ez nem történhetett meg."[11]

11 Uo. Hangarchívum.

A New York-i magyar közönségben – e sorok írója 1997 márciusában személyesen ismerkedett meg tagjaival – elemi erejű tiltakozási hullámot okozott Csoóri Sándor beszéde és a Visky Árpádnak ajánlott vers! Minderre az Erdélyi Magyar Hírügynökség 1986. március 23-ai tudósítása nyújt betekintést:

„A Visky Árpád halálával kapcsolatos hírek cáfolására a román állambiztonság ügynököket szándékszik külföldre küldeni. Jelentések számolnak be arról, hogy az elmúlt időszakban több sespiszentgyörgyi magyar értelmiségit keresett meg a román állambiztonság azzal, hogy rábírja őket: utazzanak külföldre és igyekezzenek elhitetni, hogy Visky Árpád színművész halálához a romániai hatóságoknak semmi közük. A hatóságok állítása szerint Visky öngyilkos lett, holttestét pedig szánkázó gyerekek találták meg.

Mint jelentettük, Viskyt 1986 januárjának első napjaiban, a Sepsiszentgyörgyöt övező erdőségben a rendőrség felakasztva találta meg. Tanúk számoltak be arról, hogy a tragédiát megelőzően a Securitáté emberei többször halállal fenyegették Viskyt, és akadályozni igyekeztek Magyarországra történő emigrálását. Az eset világszerte nagy felháborodást keltett, és a nemzetközi PEN New York-i kongresszusa elítélő nyilatkozatban követelte Visky halálának kivizsgálását."[12]

Visky Árpádot 1986. január 15-én temették el a marosvásárhelyi református temetőben. A szertartás, Dávid Lajos lelkipásztor gyászbeszéde, a nyitott sírgödörnél elmondott nekrológok a diktatúra elleni feszült hangulatú tüntetésként maradtak meg az erdélyi magyarság tudatában. A tömegben, a sír körül ott őgyelegtek a civil ruhás szekusok. Akik ott voltunk, egész életünkben emlékezni fogunk a temetés minden mozzanatára. Zalányi Gyula, Illyés Kinga, Szabó György Pál búcsúbeszédét azóta is sokszor „hallom":

„Négy sovány nyárfa hegedül,
jaj, hová legyen az ember,
ha sokadmagával van egyedül?"

A Sepsiszentgyörgyi Állami Magyar Színháztól tizenegyen vehettek részt a temetésen, többször is gondosan ellenőrizték a névsort. Az elmúlt években a Bécsből Marosvásárhelyre hazatelepedett Székely Szabó Zoltán Sepsiszentgyörgyről vonattal érkezett a marosvásárhelyi református temetőbe. Napokon át hívták a Szekuritátéra. Soha nem bocsátották meg neki, hogy felrúgta a hatalom gondosan kidolgozott koreográfiáját.

Visky Árpád koporsóját hatalmas víztócsába eresztették le. Balázs Éva színművésznő, éveken át Visky Árpád partnere a sepsiszentgyörgyi társulatnál, meg is kérdezte:

– Mi lesz veled, Visky Árpi?

Mi már hallani véltük Visky dacos, rekedtes, gúnyos hangját:

– Ki fogok úszni!

A marosvásárhelyi temetőbeli tüntetés nemzetközi visszhangja sokkal nagyobb volt, mint amire a Szekuritáté számított. Ara-Kovács Attila *Kisebbségi önfelszámolás egykor és ma* című tanulmányában írja:

12 Uo. Írott Archívum. 16/1986.

„Az erdélyi társadalomban persze azonnal elterjedt a szóbeszéd, hogy valójában a Securitáté gyilkolta meg a renitens színészt. A hatóságok ekkor szokatlan gyorsasággal útlevelet adtak idős édesanyjának, aki azzal érkezett Budapestre, hogy beszélni szeretne velem. Miközben dermedt apátiával előadta, hogy a fia tényleg öngyilkos lett, tehát higgyem el, nem a Securitáté felelős a haláláért, minduntalan az járt a fejemben, hogyan értessem meg vele: vajon milyen »tiszta« és kizárólag emberi gyengeségre visszavezethető motívumok játszhatnak szerepet egy halálesetben ott, ahol a rezsim terrorja a magánéletet is kitölti, ott, ahol a szellemi nyomor határoz meg minden egyéni pillanatot és persze közügyet."[13]

A mítoszok szívósan tovább élnek

Nagyon nehéz a mítoszok leépítése. Visky Árpád már életében legendává vált, mert milliók örömére „rontotta a képet, ami aranykorunkról a művelt Nyugaton élt". Máig tisztázatlan halála csak tovább színezte a róla kialakult Lázadó Krisztus-imázst.

„Visky Árpád, Visky Árpád. Fenyvesország a te orcád.
Szavalod a székelyeknek Tiborc panaszáriáját.
Lázítasz hús-túrósorban. Ama színház hol nincs, hol van.
Woyzeck, Woyzeck, gyere vissza! Malinádat már más issza.
Alakoskodj! Hepciáskodj! Égig emel fel az ének.
Mondd el kedves Csoóri-versed, libabőrözzön a végzet.
„Feküdj bele a sárba, korona-rücskös tüskeágyba."
Tapsolnak is önfeledten, rögeszméiket feledten.
Ideál kellett? Megkapták! Reménykedő istenadták.
Hős kellett? Hát hős is voltál! Fogcsikorgatva, de szóltál!
És most ott, a másvilágon is rajtad a régi járom.
Erdőszélen, januárban hallom, azóta is hallom,
faágon lógsz, gróf Rettegi, bokádat szél összeveri,
azt a rettentő csontzenét, csak azt tudnám felejteni."

(Bogdán László: Az elvarázsolt törzsasztal)[14]

(Folytatjuk)

13 Ara-Kovács Attila: *Kisebbségi önfelszámolás egykor és ma*. Dura Stúdió Multimédia Műhely honlapja. Utolsó módosítás: 2005. augusztus 29.

14 Visky Árpád kivételes emberi, művészi alakját megidéző versidézettel emlékezünk a fájdalmasan korán elhunyt Bogdán Lászlóra (Sepsiszentgyörgy, 1948. március 8. – Sepsiszentgyörgy, 2020. augusztus 10.), Füst Milán-, Márai Sándor-, József Attila-díjas költőre, íróra, a Magyar Művészeti Akadémia tagjára.